

BARBARA SIERECKA-NOWAKOWSKA

HISTORYCZNO-KULTUROWE UWARUNKOWANIA ROZWOJU PRZESTRZENNEGO POLSKI CENTRALNEJ NA TLE EUROPEJSKIEGO SYSTEMU METROPOLIZACJI

Wprowadzenie

W związku z procesami globalizacji w rzeczywistej cywilizacji informacyjnej, wydaje się słuszne, a nawet konieczne wydobywanie tych elementów i zjawisk przestrzennych, które stanowią o odrębności kulturowej miejsca. Ocena miejsca musi więc być przeprowadzana nie tylko z aktualnego punktu widzenia, ale również przez pryzmat przeszłości.

Wartości przestrzeni kulturowej obszaru Polski Centralnej, lub inaczej Regionu Łódzkiego to duży potencjał możliwości w nowym układzie przestrzennym, według nowych tendencji kształtowania struktur szerokiego zasięgu i powiązań ponadlokalnych i ponadregionalnych. Zasadne jest wskazanie możliwości wkomponowania istniejących wartości przestrzeni kulturowej w europejski system metropolizacji jako dopełnienie węzła warszawskiego w sieci przepływów, które w niedalekiej przyszłości zastąpią hierarchiczną strukturę systemów osadniczych.

Na tle uwarunkowań szerokiego zasięgu w integracji europejskiej, według potrzeb infrastruktury obszaru i układu metropolitalnego Polski, należy wskazać możliwości adaptacyjne już istniejących wartości przestrzeni i kultury. Przez analizę wartości naturalnych, kultury materialnej i niematerialnej, ewolucji osadnictwa, struktur terytorialnych, systemów komunikacyjnych, można wskazać krawędzie kulturowe jako czynniki integrujące i komplementarne w swojej odrębności dla całego systemu nadrzędnego.

Przesłanki i uwarunkowania włączenia Regionu Łódzkiego w system metropolitalny

Metropolizacja przestrzeni europejskiej i perspektywy włączenia naszego kraju w ten system stwarzają potrzebę przygotowania polskiej przestrzeni do przekształceń w ogóle, a w szczególności tych ośrodków wielkomiejskich, które mają szansę, ze względu na położenie, być włączone w system nadrzędny. Jako regiony metropolitalne muszą wykazać współzależność i odrębność funkcjonalną oraz zdolność przystosowawczą do potrzeb globalnych. Metropolizacja jako wynik cywilizacji informacyjnej oznacza dynamiczne procesy przekształceń.

Według modelu metropolizacji J. Kołodziejskiego obszar Polski Centralnej znajduje się w strefie narastającej koncentracji (polaryzacji) potencjału cywilizacyjno-ekonomicznego, konkurencyjnego w skali gospodarki europejskiej i światowej XXI w., jako region przyspieszonych przekształceń strukturalnych¹.

Cywilizacja informacyjna jest cywilizacją szybkich zmian. Oznacza to konieczność reagowania na nowe uwarunkowania. W polityce przestrzennego zagospodarowania kraju to operowanie obok dominującego, długofalowego, również krótszym horyzontem czasu w planowaniu, dopuszczenie nietrwałych form zagospodarowania oraz akceptacja częstych zmian funkcji obszarów².

Nowa epoka cywilizacyjna opiera się na nowych pojęciach, nowym rozumieniu świata, a nadchodzi nieuchronnie w skali globalnej. Tylko umiejętność dostosowania się do jej wymagań, zarówno na poziomie społecznym, jak i krajowym czy regionalnym, może zabezpieczyć pozycję ekonomiczną i cywilizacyjną. Próby powstrzymania tego procesu w danym regionie spowodują pozostanie w roli zaścianka cywilizacyjnego Europy³.

Cywilizację informacyjną wyznaczają trzy ogólne kierunki rozwoju:

- globalizacja, która prowadzi do przekształceń strukturalnych przestrzeni wywołując proces metropolizacji, a także peryferyzacji i marginalizacji przestrzeni,

¹ J. Kołodziejski: *Kształtowanie ładu przestrzennego metropolii w procesie równoważenia rozwoju polskiej przestrzeni*. Biuletyn KPZK PAN z. 193, s. 42.

² M. Dutkowski: *Polityka przestrzennego zagospodarowania Polski wobec globalnych megatrendów*, [w:] Biuletyn KPZK PAN z. 186, s. 79.

³ A. Wierzbicki: *Początek społeczeństwa informacyjnego jako wyzwanie dla polskiej przestrzeni XXI w.*, [w:] Biuletyn KPZK PAN z. 186, *op. cit.*

- ekorozwój, który wyznacza nowe wartości, prowadząc do ekologicznych kryteriów przekształceń przestrzeni,
- demokracja, która określa funkcjonowanie otwartego społeczeństwa obywatelskiego w otwartej na świat przestrzeni⁴.

W związku z tym nie wolno nam nie zabezpieczyć w sposób programowy ponadczasowych wartości będących świadectwem naszej tożsamości. Należy stworzyć taki system aplikacyjny, aby przeszłość stanowiła integralną część naszej przyszłości i tworzyła komplementarny układ struktury przestrzennej.

Ochrona wartości kulturowych polskiej przestrzeni, wobec narastających procesów globalizacji, powinna być przedmiotem szczególnej uwagi dla środowisk profesjonalnie zajmujących się kształtowaniem przestrzeni, jej wartościami, kulturą. Spuścizna historyczna jest podstawowym elementem, który określa kulturę i charakter Europy w porównaniu z innymi regionami świata. W przyszłości niezbędne będą zintegrowane działania zapewniające ochronę zasobów dziedzictwa kulturowego. Te działania wraz z odpowiednią strategią przestrzenną będą niezwykle istotne dla utrzymania niepowtarzalnego, indywidualnego charakteru każdego miasta, miejsca⁵.

Każdy kontynent, kraj i region, każda okolica odczuwa zagrożenie swojej tożsamości kulturowej. Przekonanie, że nie można budować obiecującej wizji przyszłości świata tylko na wymogach ekonomii i technologii, jest szczególnie silne w Europie. Znajdujemy się w toku wielkiej dyskusji na temat globalizacji ekonomicznej. Ale globalizacja doprowadza do słabnącej znajomości kodu narodowej kultury. Style życia i kodeksy etyczne ulegają destrukcji (Jedlicki). Nie wiemy, jak ukształtuje się kultura życia codziennego, czy będzie miała charakter imitacyjny. Wszystkie kraje chcą uczestniczyć w konsumpcji, w produkcji, w komunikacji masowej, ale wszystkie chcą bronić języka, pamięci zbiorowej, swojego „ja” i tożsamości swojej przestrzeni (A. Touraine)⁶.

W walce o maksymalizację korzyści wygrywają miasta czy regiony, które mają podstawy historyczne i możliwości konkurencyjności wynikające z korzystnego położenia, rozwiniętej komunikacji, określonych warunków społecznych, innowacyjności i podatności na

⁴ J. Kołodziejski: *Przekształcenia polskiej przestrzeni uwarunkowane cywilizacją informacyjną*. Biuletyn KPZK PAN z. 186, s. 93-95.

⁵ *Nowa Karta Ateńska 1998, Zasady planowania miast przyjęte przez Europejską Radę Urbanistów*, Warszawa, wrzesień 1998.

⁶ H. Skibniewska: *Globalizacja a tożsamość polskiej architektury*. Mat. Konferencyjne SARP, Gdańsk 24-26 września 1998.

zmiany – władzy i społeczeństwa, infrastruktury gospodarczej, politycznej, kulturowej, społecznej i technicznej.

Kilka polskich miast może, spełniając wskazania i kryteria, tworzyć sieć ośrodków i regionów metropolitalnych, coraz bardziej zintegrowanych w przestrzeni europejskiej i krajowej⁷. Są to potencjalne pasma, które będą podlegać przyspieszonemu rozwojowi, kształtując się wraz z modernizacją, rozbudową i budową systemu infrastruktury technicznej o znaczeniu europejskim.

Wielkie transformacje przestrzeni globalnej, europejskiej i polskiej stworzyły dla Warszawy u progu XXI w. szanse rozwojowe w europejskich układach przestrzennych w formie trajektorii rozwojowej Europy: Paryż–Berlin–Poznań–Łódź–Warszawa–Moskwa.

Polski odcinek nowej trajektorii rozwojowej Europy wskazuje na łączenie metropolii Warszawy i Łodzi jako *duopolis Poland*⁸.

Kreujące się metropolie nie są autonomicznymi ogniwami miejskiej struktury osadniczej, lecz jądrami regionów metropolitalnych o silnym sprzężeniu wzajemnego rozwoju miast metropolitalnych oraz gmin otaczających, w których coraz częściej lokalizują się funkcje komplementarne wobec funkcji metropolitalnych⁹.

Funkcje te to przede wszystkim budownictwo mieszkaniowe, w tym budownictwo drugich domów lub domów rezydencjalnych, ale także funkcje gospodarcze i ich pochodne.

Polityka kształtowania polskich metropolii w procesie europejskiej konkurencyjności będzie sterowana głównie możliwością lokalizacji kapitału i przedsiębiorczości prywatnej oraz usług publicznych, co wskazuje na nadrzędność renty położenia w systemie uwarunkowań. Dlatego Polska Centralna ze swoją stolicą Łodzią i jej regionem jest obszarem potencjalnych możliwości włączenia do strategii rozwoju systemu metropolitalnego Polski.

Łódź spełnia w dużej mierze warunki, które wyznaczają kryteria standardów europejskich:

- węzłowe położenie w systemie komunikacji w postaci przebiegu dwóch najważniejszych w Polsce autostrad: wschód–zachód i północ–południe, krzyżujących się kilkanaście kilometrów od centrum miasta;

⁷ J. Kołodziejski: *op. cit.*

⁸ A. Kukliński: *Globalizacja polskich metropolii*, Warszawa 2000, s. 9-22.

⁹ T. Parteka: *Planowanie strategiczne i przestrzenne w kształtowaniu ładu metropolii*. Biuletyn KPZK PAN z. 193, s. 77-98. Autor omawia zintegrowany system planowania regionalnego z jego zasadniczymi problemami.

- potencjał demograficzny: 800 tys. mieszkańców zdeterminowanych i gotowych do przyjęcia nowych struktur gospodarczych, do kształtowania nowych systemów charakterystycznych dla społeczeństwa z upadłych systemów gospodarczych;
- ukształtowany ośrodek nauki, szkolnictwa wyższego i kultury o wypracowanej renomie z cechami indywidualnymi i unikatowymi w skali kraju i Europy;
- otwarty dla kraju i Europy rynek inwestycyjny, w dużym stopniu bazujący na istniejącej, przekształcającej się infrastrukturze miasta przemysłowego, a także bazujący na tradycjach przemijającej kultury przemysłowej zapisanej w przestrzeni;
- tradycja miasta przemysłowego, które w swojej historii przyciągało i koncentrowało ludzi i funkcje, w skali regionu i skali ponadregionalnej;
- warunki umożliwiające uzyskanie wyższego standardu jakości życia i środowiska przyrodniczego¹⁰;
- upadek funkcji przemysłowej wytworzył w strukturze przestrzennej puste dzielnice wypełnione doraźnymi potrzebami; są to potencjalne zasoby cennej infrastruktury budowlanej o historycznym wymiarze, w centralnych rejonach miasta¹¹.

Aglomeracja łódzka, która przez dwa wieki funkcjonowała w całkowitym podporządkowaniu centralnemu ośrodkowi, mimo przejściowych awansów administracyjnych, obecnie coraz bardziej wydziela się, uniezależnia od ośrodka centralnego, szczególnie w zakresie gospodarczym, ale również i w innych sferach, a przecież jako otoczenie, przestrzeń wokół potencjalnego ośrodka metropolitalnego będzie z nim związana i waloryzowana może dla niego stworzyć system uzupełniający, komplementarny i współpracujący. Tak więc istniejące formy przestrzenne mogą nadawać jej unikatowy charakter, ale muszą być rozpatrywane nie tylko z obecnego punktu widzenia, ale także przez pryzmat przeszłości. Historia danego miejsca dostarcza

¹⁰ B. Sierecka-Nowakowska: *Ekologiczny system przestrzennej organizacji czasu wolnego w mieście dziewiętnastowiecznym*. Monografie PŁ, Łódź 1992. Autorka wskazuje możliwość naprawy struktury przestrzennej miasta w aspekcie ekologicznym i społecznym.

¹¹ B. Sierecka-Nowakowska: *Rozwój przestrzenny Łodzi przemysłowej u progu XXI wieku w oparciu o dziedzictwo przyrodniczo-kulturowe*. Monografie, PŁ, Łódź 1999. Autorka ujawnia zjawiska i sytuacje przeobrażeń Łodzi poprzemysłowej oraz wskazuje możliwości rewaloryzacji i nadania nowych funkcji i wartości obszarom i zespołom urbanistycznym.

wiedzy i określa na danym obszarze możliwe działania gospodarczo-inwestycyjne i społeczne.

Przestrzeń kulturowa Regionu Łódzkiego

Aglomeracje miejskie, które cechuje pewna spójność geograficzna ich centrów i peryferii, przekształcają się w metropole lub obszary metropolitalne, niejednorodne geograficznie i jednorodne gospodarczo. Przeszkody i atuty ekonomiczne nadają metropoliom ich spójności, a obszar metropolitalny określają cechy ekonomiczne i społeczne. Pojęcia całości i specjalizacji zastępowane są komplementarnością i współpracą (T. Fellman, B. Morel)¹².

O rozwoju gospodarczym w coraz większym stopniu decydują cechy przestrzeni. Na pierwszy plan wysuwa się konkurencja terytoriów. Poszczególne obszary dzięki swoim specyficznym cechom oferują tzw. cechy porównawcze (T. Fellman, B. Morel). Cechy te mogą być bardzo różne, ale zawsze istotne są wartości środowiska przyrodniczego i kulturowego. O żywotności gospodarczej miejsca decyduje spłot czynników ekonomicznych, społecznych, kulturowych i przestrzennych¹³.

Obszar Centralnej Polski, czyli Region Łódzki lub historycznie Ziemia Łęczycko-Sieradzka przez wieki była pomostem między Wielkopolską a Małopolską, Mazowszem a Śląskiem. Dlatego jest to obszar przenikania dialektów, obrzędów, obyczajów, a także kultury użytkowania przestrzeni. Wpływy sąsiednich prowincji znajdują swój wyraz w budownictwie wiejskim, jego proporcjach, formie, układzie przestrzennym¹⁴.

Region Łódzki w swoim zasięgu dolin Bzury i Neru, doliny środkowej i górnej Warty oraz Pilicy to historycznie uzasadniony, rdzennie słowiański polski obszar kulturowy. Mimo zmian gospodarczych, politycznych, społecznych i przestrzennych, szczególnie w okresie XIX i XX w., stanowi obszar jednolity i jednorodny, i jako taki jest z założenia uni-

¹² B. Jałowiecki: *Współczesne przekształcenia struktury osadniczej i przestrzeni miejskiej*. Biuletyn KPZK PAN z. 186, s. 27-76.

¹³ *Op. cit.*

¹⁴ B. Sierecka-Nowakowska: Opracowanie jest skrótem syntezy problemu badawczego opracowanego przez autorkę dla Regionu Łódzkiego – historycznie Ziemi Łęczycko-Sieradzkiej w ramach problemu badawczego pt. *Synteza kulturowych wartości przestrzeni państwa polskiego*, wykonanego dla obszaru Polski na zlecenie MKiS w latach 1989-1995. PB zawiera pełen zakres elementów kultury materialnej i niematerialnej regionu według położenia i rodzaju. Jest to całościowa identyfikacja zasobu wartości. Materiały niepublikowane.

wersalny i elastyczny, co może dać korzyści zarówno lokalne, regionalne, jak i wykazywać zdolności przystosowawcze do struktur nadrzędnych, szerszych w zasięgu i oddziaływaniu.

Struktura osadnicza Ziemi Łęczycko-Sieradzkiej ukazuje wewnętrzne podziały obszaru wynikające z rozwoju dziejowego, stanowiące ewenement nie tylko w skali kraju. Specyfiką regionu jest proces przekształceń sieci osadniczej, jaki dokonał się w ostatniej fazie historycznych zmian w XIX i XX w.

XVI-wieczna geneza sukiennic twa na Ziemi Łęczycko-Sieradzkiej to symbol historyczny wspierający ponad 150-letnią potęgę gospodarczą Łódzkiego Okręgu Przemysłowego. W Łodzi w czasach Królestwa Polskiego siedzibę miało ponad 50% przedsiębiorstw Królestwa. Była potęgą przemysłową za II Rzeczypospolitej, produkując niektóre towary w 55, 80, a nawet w 95% w skali kraju. Po II wojnie światowej okręg łódzki do lat 90. był największym ośrodkiem przemysłu włókienniczego w Polsce i liczącym się eksporterem. Właśnie przemysł, który tak burzliwie wkroczył na tę ziemię w XIX w., zachwiał jego słowiańską jednorodność etniczną, wytworzył społeczeństwo wielonarodowe, wielojęzyczne i wielowyznaniowe, gdzie ludność polska ze swoim językiem i religią nie zawsze stanowiła 50% ogółu. Dopiero II wojna światowa dokonała całkowitych zmian. Okres powojenny był także czasem wielkich ruchów ludności, zarówno w skali regionu, jak i zewnętrznych, dając ostatecznie znów jednolity etnicznie i wyznaniowo obszar, wzbogacony o kulturę i obyczaje innych grup narodowościowych czy wyznaniowych. Łódź stała się wówczas tymczasową stolicą państwa polskiego. Ten administracyjno-polityczny fakt spowodował szybki rozwój kultury i nauki. Unikatową pozycję w skali kraju uzyskały Wyższa Szkoła Filmowa i Reżyserska, o renomie światowej, a także jedyny w Polsce Wydział Projektowania Tkaniny przy Akademii Sztuk Pięknych. Łódź po raz pierwszy w swej historii stała się oryginalnym, unikatowym centrum kulturowym.

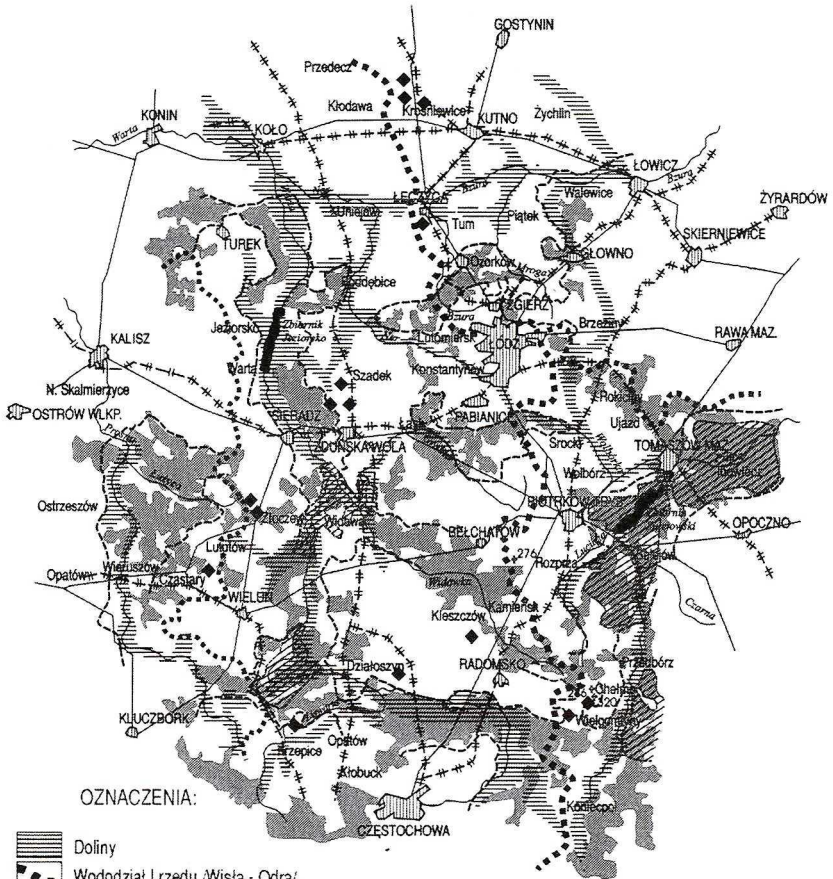
Przeszłość tej ziemi najwyraźniej zapisana jest w przestrzeni w formie nekropolii – prawosławnych, ewangelickich, żydowskich z największym cmentarzem Europy wyznania mojżeszowego, gdzie regularnie spotykają się Żydzi z całego świata, poszukujący swoich korzeni. Ponad wiek trwająca koegzystencja wielu wyznań miała taki uboczny skutek, że po II wojnie światowej w regionie łódzkim zaznaczył się ogromny brak kościołów rzymskokatolickich. Dopiero w latach 80. przybyło diecezji łódzkiej 66 kościołów, z tego 30 w Łodzi. Kościół katedralny podniesiony został w 1989 r. do rangi Bazyliki Archikatedralnej podlegającej

bezpośrednio papieżowi i stolicy apostołskiej. Archidiecezja łódzka jest siedzibą wielu instytucji teologicznych, uczelni, bibliotek, a także skupia działalność intelektualną i opiekuńczo-charytatywną.

Pod względem etnograficznym Ziemia Łęczycko-Sieradzka wyróżnia się cechami indywidualnymi w stroju, obrzędach, zdobnicztwie, rękodziele, narzędziach oraz budownictwie ale przede wszystkim jest to obszar stanowiący wielowiekowy pomost kulturowy Wielkopolski, Małopolski, Mazowsza i Śląska.

Indywidualność historycznej krainy łęczycko-sieradzkiej wynika zarówno z właściwości fizyczno-geograficznych, jak i antropogeograficznych. Ogólnie jest to obszar płaski, otoczony wklęsłymi, szerokimi dolinami nazywanymi „równinami tarasowymi” – od strony północnej jest to Pradolina Warszawsko-Berlińska nazywana „Niecką Łęczycką”, a od południowej Kotlina Szczercowska. Dolina Warty i Pilicy to także równiny tarasowe, które tworzą granice zachodnią i wschodnią regionu. Przez obszar ten przechodzą trzy wododziały: Wisła–Odra, Pilica–Bzura, Warta–Prosna. Warunki hydrograficzne powodują, że Łódź jako wielki ośrodek przemysłowy położony na wododziale, jest ewenementem w skali światowej. Miasto zarówno do celów komunalnych, jak i przemysłowych zaopatrywane jest w wodę przez rurociąg doprowadzany ze zbiornika retencyjnego na Pilicy (ryc. 1).

Region Łódzki charakteryzuje się najniższym stopniem zalesienia w skali kraju, a północny pas regionu jest wręcz bezleśny. Równinne położenie, ogromne otwarte obszary pól buraczano-pszenicznych dają specyficzny, indywidualny w swej formie i percepcji krajobraz. Miasta i osady obudowane współczesnymi osiedlami, w dużym stopniu zniszczone wojnami, na ogół zatraciły swe historyczne panoramy i sylwety. Kilka ważniejszych, jak Piotrków, Łęczyca, Sieradz zachowały swoją dziejową świetność w formie zespołów miejsko-sakralnych czytelnych jako panoramy w krajobrazie. Zachowały się też niektóre zespoły klasztorne. Prawie równomiernie na całym obszarze występują dominanty identyfikujące przestrzeń otwartą, rozpoznawalne w dalekim widoku z ciągów komunikacyjnych elementy układów urbanistycznych oraz liczne samodzielne dominanty, do których zaliczamy przede wszystkim archikolegiatę tuską czytelną w promieniu kilkunastu kilometrów. Innym elementem charakteryzującym krajobraz regionu, a będącym odbiciem struktur gospodarki wiejskiej minionych czasów, są parki krajobrazowe z komponowanymi alejami, czasem dalekiego zasięgu, naprowadzające na inne zespoły urbanistyczne oraz planowane zadrzewienia śródpolne lub nasadzenia na licznych gołbach dolinnych.

OZNACZENIA:

	Doliny		Ważniejsze wzniesienia
	Wododział I rzędu /Wisła - Odra/		Sieć osadnicza
	Wododział II rzędu /Pilica - Bzura/		Miejscowości znaczące w układzie
	Wododział III rzędu /Warta - Proсна/		Rzeki i zbiorniki wodne
	Większe obszary leśne, w tym:
parki krajobrazowe - Międzyrzecza Warty i Widawki, Załęczański,
Przedborski, Sulejowski, Inowłodzki oraz rezerваты
Parki krajobrazowe z otuliną: Międzyrzecza Warty i Widawki,
Załęczański, Przedborski, Sulejowski, Inowłodzki
również wskazane doochrony		Układ drogowy
			Układ kolejowy
	Rezerваты (florystyczne, staworoślowe, krajobrazowe,
leśne, przyrody nieożywionej, ptaków)		

Ryc. 1. Wartości środowiska przyrodniczego

Środowisko kulturowe jako wynik procesów społeczno-politycznych i gospodarczych w określonym czasie i krajobrazie na obszarze regionu jest zróżnicowane. Jest ono wynikiem wpływów i przenikania się kultur Wielkopolski i Małopolski, Mazowsza i Śląska. Regionalizacja form budowlanych wsi w zasadzie pokrywa się z podziałem etnograficznym i mówimy o teoretycznej granicy, przebiegającej z północnego wschodu na południowy zachód, dominującego rodzaju budownictwa wiejskiego. Do II wojny światowej było to w 75-100% budownictwo drewniane o konstrukcji zrębowo-wieńcовой lub ryglowej. Budynki mieszkalne były na ogół jednotraktowe, w formie rzędowej z jedno- lub dwustronną zabudową wsi, a czasem jako ulicówki nawiązujące do dawniejszych wzorców. Mimo systematycznego zanikania starego, zabytkowego budownictwa wiejskiego zachowało się wiele obiektów reprezentujących tradycyjne formy i konstrukcje, a także materiały budowlane, tworząc niejednokrotnie dość zwarte jednorodne enklawy przestrzenne, jak np. północno-zachodni rejon budownictwa z kamienia wapiennego czy osiedla letniskowe podłódzkie z charakterystyczną drewnianą zabudową pensjonatową. Innym reliktem tego obszaru związanym z kulturą ziemiańsko-szlachecką XVIII i XIX w. są założenia pałacowe z parkami, ogrodami, alejami (najczęściej klasycystyczne typu palladiańskiego), a także dwory wiejskie z zabudowaniami gospodarczymi: stajnikami, oborami, spichlerzami, gorzelniami, stawami rybnymi, zachowane w różnej formie i kondycji (ryc. 2).

Ziemia Łęczycko-Sieradzka nie należy do najzasobniejszych w zabytki architektury sakralnej. Występują one głównie w najstarszych rejonach osadniczych: sieradzko-wieluńskim, piotrkowskim, łęczyckim. Najważniejsze budowle powstawały tutaj już na przełomie X i XI w., a kolegiata w tumie, związana z najstarszymi tradycjami kościelnymi i państwowymi, miejsce synodów polskiego episkopatu, do dziś stanowi bardzo reprezentatywną formę epoki. Natomiast Opactwo Cystersów w Podklasztorzu koło Sulejowa jest jednym z najlepiej zachowanych klasztornych założeń obronnych w Polsce. Zagrożenie Ziemi Łęczycko-Sieradzkiej przez zakon krzyżacki i sprzymierzonych z nim królów czeskich oraz książąt śląskich spowodowało bujny rozwój budownictwa obronnego. Zamki te zachowały się w różnym stopniu, od symbolicznej ruiny do wspaniale funkcjonujących muzeów. Późniejsze okresy nie wytworzyły większych zespołów czy form, ale na Ziemi Łęczycko-Sieradzkiej istnieje wiele wartościowych, choć pojedynczych, obiektów architektury sakralnej wszystkich okresów historycznych. W okolicach Wielunia zachowało się kilkanaście kościółków drewnia-

Ryc. 2. Wartości środowiska kulturowego

nych z XV-XVII w., tworząc jedyną w swoim rodzaju enklawę „typu wieluńskiego”, jeden z nich w Grębieniu, z gotycko-renesansową polichromią i tryptykiem nie ma sobie równego.

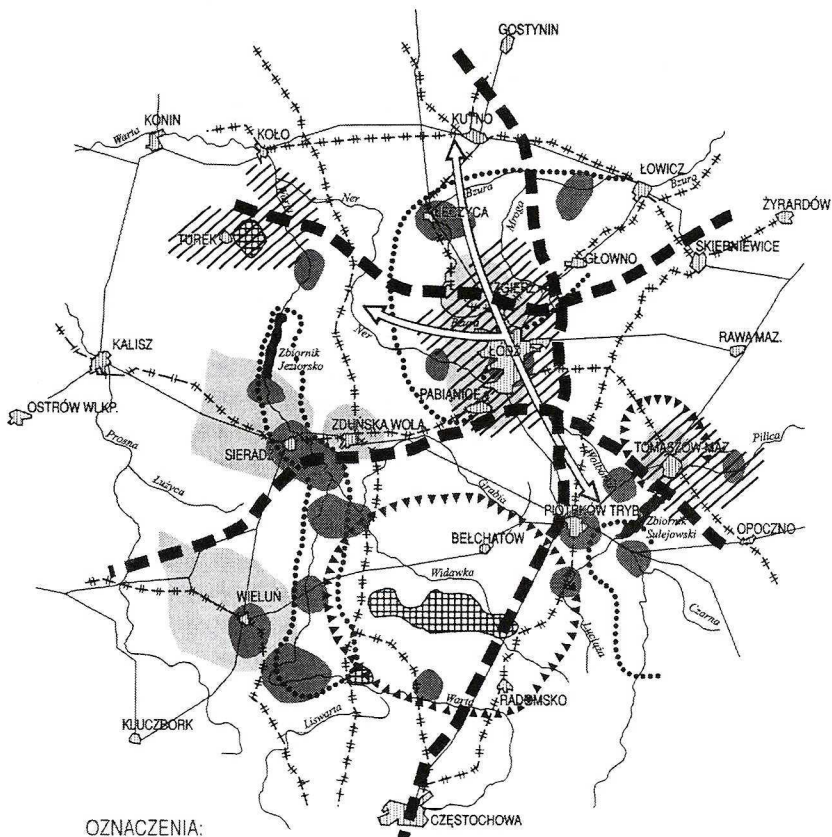
Najbardziej charakterystycznym zjawiskiem kulturowym regionu jest Łódź i miasta okoliczne – ich XIX-wieczna architektura związana z przemysłem występuje w tak dużych i tak dobrze zachowanych kompleksach, że nie ma w kraju odpowiednika. Są to zespoły budownictwa przemysłowego z fabrykami, założeniami pałacowo-parkowymi, osiedlami robotniczymi wraz z infrastrukturą społeczną w formie szpitali, szkół, a także wille wolnostojące z ogrodami, pałace mieszkalne i użyteczności publicznej oraz domy mieszczańskie, które tworzą jedyne w swoim rodzaju centrum wielkomiejskie skupiające wszystkie style jednej epoki. Są również w Łodzi jedyne w takiej skali i formie zespoły cmentarzy katolicko-ewangelicko-prawosławno-mojżeszowych z licznymi zabytkami sztuki nagrobnej – jako miejsca pamięci tej ziemi.

Przestrzeń kulturowa ze swoimi elementami, zjawiskami w układach powiązań stale jest narażana na dewastację, jest w stałym konflikcie z techniczno-gospodarczymi działaniami (ryc. 3). Dlatego niezbędna jest permanentna koordynacja potrzeb, możliwości i ochrony dla dążenia do równoważenia rozwoju, jedyne go możliwego wariantu kształtowania ładu przestrzennego.

Strategia równoważenia rozwoju przestrzennego regionu w świetle nowych warunków

Problematyka środowiska kulturowego jako wartości przestrzeni rzadko jest podejmowana w studiach regionalnych. Dlatego badania nad identyfikacją zasobów materialnych i niematerialnych regionu mogą być niezwykle przydatne. Ranga ich rośnie w obliczu zachodzących obecnie zmian, przede wszystkim procesu globalizacji, jako głównego zagrożenia odrębności, indywidualności. Badania mogą być również naukową podstawą dla prawidłowej polityki konserwatorskiej i planistycznej w skali kraju, ziemi, regionu, rejonu, dla konstruowania całościowego, ekologicznego obrazu środowiska naturalnego i kulturowego, a także merytoryczną podstawą do ochrony i powszechnej popularyzacji dziedzictwa kultury niematerialnej.

Wartości kulturowe, głęboko nawarstwione i burzliwie przeobrażające tożsamość regionu w ostatnich stuleciach, ukazują ogromną

OZNACZENIA:

	Enklawy zachowanych krajobrazów historycznych		Miejscowości znaczące w układzie
	Ważniejsze obszary występowania charakterystycznych obiektów historycznych		Rzeki i zbiorniki wodne
	Szczególnie nasycenie stanowisk archeologicznych		Układ drogowy
	Dewastacje:		Zagrożenia wynikające z układu transportu:
	Obszary zagrożeń ekologicznych		Układ kolejowy
	Sprecyzowane tereny zagrożeń ekologicznych		Ważne kierunki ruchu o nieokreślonych połączeniach
	Tereny przemysłowe i eksploatacji powierzchniowej		Projektowane autostrady

Ryc. 3. Wartości i zagrożenia krajobrazu

indywidualność regionu łódzkiego. Nietypowe walory przyrodnicze łącznie z zasobami kultury materialnej to potencjał dla tworzenia systemu terenów chronionych – parków krajobrazowych, parków kulturowych, rezerwatów i parków krajobrazowo-kulturowych. System ochrony to jednocześnie program tworzący warunki rozwoju funkcji zarówno mieszkaniowej, jak i turystyczno-wypoczynkowej oraz innych, które będą komplementarne wobec funkcji metropolitalnych.

Działania zachowawcze powinny dotyczyć kompleksowego zabezpieczenia zjawisk przestrzennych na obszarach dolinno-rozlewiskowych rzek Bzury i Neru, środkowej i górnej Warty oraz Pilicy z Wolbórką, jako zjawisk w skali makroregionu. Następnie, w skali indywidualnych zjawisk, należy stworzyć zabezpieczenie tym fragmentom krajobrazu, które kwalifikujemy jako kompozycje wieloprzestrzenne wynikające z powiązań architektoniczno-osadniczych z przyrodniczymi, lub które charakteryzują się zgrupowaniem jednego zjawiska, np. drewnianych budowli sakralnych. Na podstawie procesu rewaloryzacji i adaptacji należy przywrócić architektoniczno-krajobrazowy charakter zespołów pałacowo-ogrodowych i dworskich jako świadectwo szlacheckiej historii polski. Wskazane byłoby, aby na podstawie przeprowadzonych syntez opracować metodę odrodzenia przestrzeni gospodarczej regionu, tej, która od XIX w. została skazana na upadek i stagnację, a ma możliwości uaktywnienia. Wielka odpowiedzialność spada na służby konserwatorskie i planistyczne, aby cywilizacja przemysłowa, tak czytelnie i wyjątkowo zapisana w przestrzeni, nie uległa zniszczeniu.

Podsumowanie

Możliwość traktowania zabytków jako czynnika aktywizacji gospodarczej dotyczy nie tylko miejsc o dużej atrakcyjności turystycznej, lecz także każdej przeciętnej miejscowości. Obecność zabytków, instytucji kulturalnych czy ogółem walorów krajobrazu kulturowego wpływa korzystnie na *image* miasta czy gminy, co z kolei ułatwia przyciąganie inwestycji i stwarza szanse na pomyślny rozwój gospodarczy¹⁵.

Obszar polski centralnej, czyli region łódzki to obszar fizjonomicznie mało atrakcyjny w skali kraju, ale właśnie ze względu na położenie w systemie globalnym staje się wyjątkowo atrakcyjny jako wielo-

¹⁵ Z. Ziobrowski: *Mierniki jakości przestrzeni miejskiej*. IGPIK, Seria wyd. CPBR *Poprawa funkcjonowania przestrzeni miejskiej*, Warszawa 1992.

kierunkowy węzeł transportu, który możemy uważać za pierwszoplanowy element w systemie metropolizacji Europy.

Historycznie ukształtowane elementy przestrzeni regionu z zachowaniem zasad ochrony i rewitalizacji mogą stanowić komplementarne wartości dla ośrodka metropolitalnego. Samo miasto zaś ma wielostronne warunki konkurencyjności, a podbudowane swoją historią miasta – symbolu burzliwego rozwoju jest obszarem potencjalnej metropolii.

Nowe czasy wymagają nowych strategii w każdej skali: Europy, kraju, regionu czy miejsca. Trzeba dążyć do sprawności zarządzania, przewidywalności decyzji, powszechnego zaufania i otwartości społecznej oraz poprawiania środowiska i ochrony dziedzictwa jako systemu przyrodniczo-kulturowego, a możemy stworzyć po raz trzeci „Ziemie Obiecane” na miarę XXI w.

Trzeba zwiększyć liczbę aktywnych obrońców wartości kulturowych polskiej przestrzeni. Jest to sprawa bardzo ważna, szczególnie w okresie rozwoju kapitalizmu w Polsce, który przyjmuje u nas formy wyjątkowo prymitywne, dawno odrzucone przez społeczeństwa Europy Zachodniej i Północnej¹⁶.

Aby tego dokonać, musimy stworzyć podstawy metodologiczne i empiryczne dla rozwoju polskiej geografii historycznej w kontekście Europy.

Istnieje potrzeba opracowań regionalnych, których szczegółowe i staranne wykonanie stworzy podstawy naukowe dla różnego stopnia syntez i uogólnień dla różnych celów i struktur polityczno-administracyjnych¹⁷.

Literatura

- Kołodziejski J., 2001, *Kształtowanie ładu przestrzennego metropolii w procesie równoważenia rozwoju polskiej przestrzeni. Od ładu przestrzennego do ładu zintegrowanego*, [w:] *Kształtowanie ładu przestrzennego polskich metropolii w procesie transformacji ustrojowej III RP*, pod red. J. Kołodziejskiego i T. Parteki. Biuletyn KPZK PAN z. 193, Warszawa.
- Dutkowski M., 1999, *Polityka przestrzennego zagospodarowania Polski wobec globalnych megatrendów*, [w:] *Cywilizacja informacyjna a przekształcenia przestrzeni. Zmiany strukturalne metropolii polskich*, pod red. J. Kołodziejskiego. Biuletyn KPZK PAN z. 186, Warszawa.

¹⁶ A. Kukliński: recenzja do problemu badawczego *Synteza kulturowych wartości*, op. cit.

¹⁷ E. Małachowicz: recenzja do problemu badawczego *Synteza kulturowych wartości*, op. cit.

- Wierzbicki A., 1999, *Początek społeczeństwa informacyjnego jako wyzwanie dla polskiej przestrzeni XXI w.*, [w:] *Cywilizacja informacyjna*, op. cit.
- Kołodziejski J., 1999, *Przekształcenia polskiej przestrzeni uwarunkowane cywilizacją informacyjną*, [w:] *Cywilizacja informacyjna*, op. cit.
- Nowa Karta Ateńska* 1998, *Zasady planowania miast przyjęte przez Europejską Radę Urbanistów*, Warszawa.
- Skibniewska H., 1998, *Globalizacja a tożsamość polskiej architektury*. Mat. Konferencyjne SARP, Gdańsk 24-26 września.
- Kukliński A., 2000, *Globalizacja polskich metropolii*, Warszawa.
- Parteka T., 2001, *Planowanie strategiczne i przestrzenne w kształtowaniu ładu metropolii*, [w:] *Kształtowanie ładu przestrzennego*, op. cit.
- Sierecka-Nowakowska B., 1992, *Ekologiczny system przestrzennej organizacji czasu wolnego w mieście dziewiętnastowiecznym*. Monografie P.Ł., Łódź.
- Sierecka-Nowakowska B., 1999, *Rozwój przestrzenny Łodzi przemysłowej u progu XXI wieku w oparciu o dziedzictwo przyrodniczo-kulturowe*. Monografie P.Ł. Łódź.
- Sierecka-Nowakowska B., 1997, *Łęczyca–Sieradz–Piotrków–Łódź czyli Region Łódzki na rozdrożu i między puszciami*, [w:] *Polskie Regiony. Podstawy kulturowe regionalizacji Polski*. Praca zbiorowa pod red. E. T. Wysockiej i M. Konopki, Ciechanów.
- Sierecka-Nowakowska B., 1995, *Ziemia Łęczycko-Sieradzka*, [w:] *Synteza kulturowych wartości przestrzeni państwa polskiego*. Projekt badawczy MKiS, Regiony Polski z. 6, Gdańsk.
- Jałowicki B., 1999, *Współczesne przekształcenia struktury osadniczej i przestrzeni miejskiej*, [w:] *Cywilizacja informacyjna*, op. cit.
- Ziobrowski Z., 1992, *Mierniki jakości przestrzeni miejskiej*. IGPiK, Seria wyd. CPBR *Poprawa funkcjonowania przestrzeni miejskiej*, Warszawa.